

VERNON J. BOURKE

Histoire de la morale. Traduit de l'anglais par J. Mignon. Editions du Cerf. Paris 1970 ss. 518.

Dla interesujących się historią myśli etycznej i teologicznomoralnej kręgu europejskiego wymieniona praca stanowi bardzo interesującą publikację. Autorem rozprawy jest wieloletni profesor uniwersytetu w Toronto i Saint-Louis. Stanowi ona owoc jego przemyśleń i doświadczeń z okresu czterdziestu lat pracy, podczas

których prowadził wykłady z historii filozofii. Stwarza to gwarancję solidności i kompletności podanych wyników badań.

Pierwodruk wymienionej rozprawy ukazał się w języku angielskim w nowojorskim wydawnictwie Doubleday and Cie pt. *History of Ethics* (1968).

Pod względem czasowym Autor obej-

muje dzieje myśli etycznej od V w. przed Chrystusem aż do naszych czasów. Poza wstępem praca składa się z pięciu części, które dzielą się jeszcze na dość szczegółowe rozdziały. W części I Autor omówił teorie etyczne grecko-rzymskie, w części II teorie patrystyczne i średniowieczne. W trzeciej zajął się etyką w początkach ery nowożytnej, konkretnie w okresie od 1450 do 1750 r. W części czwartej z kolei zaprezentował teorie nowożytne, w ostatniej zaś — piątej — przedstawił etykę współczesną. Przy końcu rozprawy zamieszczony został wykaz bibliografii do poszczególnych części i rozdziałów oraz szczególnie ułatwiający korzystanie z pracy indeks osobowo-rzeczowy.

Odnosnie do założeń metodologicznych Autor sam przyznaje, że wzorował się w pewnym względzie, zwłaszcza w zakresie doboru odpowiedniej terminologii, na dzieło *Contemporary Ethical Theories* Th. E. Hilla. Prezentując poglądy poszczególnych kierunków etycznych lub ich przedstawicieli Autor stara się uniknąć specyficznego, im tylko właściwego słownictwa. Jeśli zaś jest to niemożliwe do uniknięcia wprowadza wówczas i podaje konieczne wyjaśnienia pojęć oraz terminów.

Jak sam Autor zaznacza lojalnie, dzieło jego nie jest historią krytyczną systemów etycznych i teologicznomoralnych, w tym sensie, że nie poddawał ocenie poglądów moralnych poszczególnych kierunków czy autorów, lecz zadawał się ich prezentacją, dokonaną z możliwie jak największym obiektywizmem naukowym. W czasie całej swej pracy śledził zmagania wybitnych umysłów ludzkości usiłujących znaleźć odpowiedź na pytanie, w jaki sposób człowiek może stać się dobry. Pytanie to stanowi centrum zainteresowań etyki starożytnej i średniowiecznej. Przed epoką odrodzenia sądzono powszechnie, że odpowiedź na powyższe pytanie ma charakter teleologiczny, że czyni ludzkie z natury swej zmierzają do celu ostatecznego, który jest racją ich dobroci. Była to więc etyka teleologiczna. Natomiast nowsi etycy i moralisci szukali głównie odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób człowiek ma żyć, aby stać się w pełni człowiekiem. W jaki sposób wyjaśnić i usprawiedliwić „obowiązek moralny” w doświadczeniu ludzkim. Odpowiedź na to pytanie mogła wypaść bardzo różnorodnie, w zależności od przyjmowanej teorii poznania, metafizyki oraz psychologii, ale już w ramach etyki antropocentrycznej.

V. J. Bourke w trakcie swych rozważań prześledził ewolucję i narastanie

problematyki etyczno-moralnej, poczynając od pierwszych, bardzo jeszcze niedolnych refleksji filozofów greckich, przyjmujących swoistego rodzaju pierwotny eudajmonizm. Dla teologów moralistów ciekawą jest rzeczą śledzenie nowych wątków wchodzących z biegiem wieków do zakresu refleksji moralnej. I tak np. ideę „recta ratio”, tak bardzo charakterystyczną dla systemu etycznego św. Tomasza z Akwinu, zawdzięcza myśl etyczna Archytasowi z Tarentu, pojęcie umiaru cnót Demokrytowi z Abdery, rozumny charakter sprawności moralnych, rozróżnienie obowiązków moralnych wobec bogów, ludzi i państwa i siebie samego oraz wiele myśli na temat eschatologicznego aspektu życia etycznego człowieka — Sokratesowi, Platonowi zaś myśl etyczna zawdzięcza między innymi opracowanie etyki doskonałości osobistej ora moralności życia społecznego.

Na tym ciekawie zarysowanym tle dziejów myśli etycznej Autor omawianej rozprawy ukazał także wkład refleksji chrześcijańskiej, dzięki której myśl filozoficzna grecka staje się bardziej praktyczną. Przypomniał między innymi mało znaną postać Maksyma Wyznawcy i jego teorię o theosis człowieka, tak bardzo charakterystyczną dla myśli teologiczno-moralnej Wschodu chrześcijańskiego. Podkreślił także wkład Jana Damascyńskiego, który skierował zainteresowania etyków i moralistów na analizę władz człowieka oraz ich funkcję. Przypomniał teorię Jana Skota Eriugeny o ubóstwieńiu człowieka (*deificatio hominis*). Nie pominął także stopniowego wchodzenia w orbitę dziejów myśli etycznej chrześcijańskiej Europy prądów heterodoksyjnych, takich jak np. katarów, oraz myśli niechrześcijańskiej, jak np. żydowskiej i muzułmańskiej.

Cennym rozdziałem pracy Bourke'a jest omówienie etyki społecznej w Europie, a w końcowej partii dzieła także etyki współczesnej. Ta część pracy stanowi świetny przewodnik po najnowszej myśli etycznej, do której Autor zaliczył etykę aksjologiczną, etykę realizacji samego siebie, etykę utylitarystyczną i naturalistyczną. W kontekście tej ostatniej między innymi omówił poglądy etyczne P. Teilharda de Chardin. Zaprezentował także etykę analityczną, egzystencjalistyczną oraz fenomenologiczną.

Tytuł pracy jest trochę mylący. Sugeruje bowiem, że Autor będzie omawiał historię czy raczej dzieje etyki powszechnej. Dlatego dobrze, że już we wstępie zaznacza, iż interesuje się tylko myślą etyczną zachodnią. Nie zajmuje się

natomiast moralnością wschodnią, ponieważ — jak sam przyznaje — domagałoby się to dobrej znajomości kultury i języka, a tych nie posiada. Systemy etyczne zostały ukazane w powiązaniu z rozwojem kulturalnym człowieka Zachodu. Być może nie dają one pełnej odpowiedzi na pytania, jaki jest najlepszy sposób życia czy najbardziej trwałe fundament sądu moralnego, ale stanowią wielką różnorodność ważkich sugestii i refleksji nad tymi problemami życia ludzkiego. Trudno jednak zrozumieć, dlaczego Autor zajmował się refleksją teologicznomoralną okresu patrystyki i średniowiecza, a w epoce nowożytnej nie poświęcił jej, jak wielu zresztą historyków etyki, choć-

by nieco uwagi. Wydaje się także, że sporo sądów i opinii jest zbyt uproszczonych, wiele kierunków ukazanych jako zwarte monolity, podczas gdy wiadomo, że w rzeczywistości są one niezwykle mocno wewnętrznie zróżnicowane, jak chociażby etyka marksistowska. Dużą zaletą pracy jest jej logiczny układ, dobra periodyzacja, jasny język, dążenie do klarownego i zwięzłego przedstawiania zagadnień. Jako taka praca ta stanowi bardzo cenną pozycję, którą w swej bibliotece powinien posiadać każdy badacz przeszłości europejskiej myśli moralnej.

Ks. Franciszek Greniuk